

A MAGYAR MUNKÁSMOZGALOM ÉS M. GORKIJ

(1902—1919)

I. A művek útja

Írta: FENYVESI ISTVÁN

A kérdés felvetése — hogy ti. milyen helyet foglalnak el Makszim GORKIJ művei a magyar munkásmozgalom történetében és milyen fokú hatásról beszélhetünk ennek kapcsán — amilyen időszerű, éppen annyira összetett. És ez természetesen csupán egy szélesebb körű, általánosabb kérdés része lehet: azé, milyen szerepet játszott az író életműve XX. századi irodalmunk, kultúránk, közgondolkodásunk fejlődésében.

Az érdemi tárgyalást megelőzően néhány általános, módszertani jellegű megjegyzés szükséges.

a) Az első — közleményünk címének szórendjéről. Ez kifejezetten csak az általunk adott alakban létjogosult, amennyiben annak a vizsgálatát kell elvégeznünk, hogy az író művei elterjedésének a mozgalomban milyen mennyiségi és minőségi mutatóiról lehet beszélni, amelyek elősegítették mind a munkástömegek osztálytudatának alakítását, mind pedig az akkortájt kibontakozni kezdő munkás- és szocialista kultúrát. Szinte egyáltalán semmiféle adattal nem rendelkezünk (és aligha fogunk rendelkezni a jövőben) arra nézve, hogy írónknak valamennyire is jelentős kapcsolata lett volna a magyar munkásmozgalommal és hogy ennek a kapcsolatnak legalább valamennyire is észrevehető nyomai maradtak volna Gorkij műveiben.

b) A magyar munkásmozgalom története tudományos feldolgozottságának jelenlegi állapota és konkrét eredményei lehetővé teszik azt, hogy kérdésünket — a magunk szabta határokon belül — kellően széles feshatárral vessük fel, hogy a vonatkozó jelenségek minél szélesebb körét bevonhassuk vizsgálatunkba. Nevezetesen arról van szó, hogy mialatt természetes módon koncentrálnak a munkásmozgalom alapvető, legkövetkezetesebb, forradalmi sodrára, nem kerülnek el figyelmünket azok a viszonylag periférikus jelenségek sem, (mint az akár már akkor, akár később reformistává vált vezetők megnyilvánulásai, a különböző ellenzéki és frakciós csoportok tevékenysége stb.), amelyek között témánk szempontjából időnként lényeges mozzanatok találhatók. Itt, gyűjtésünk „geográfájának” körülhatárolása kapcsán említjük meg azt is, hogy az általunk vizsgált jelenségek körébe vonjuk mindazokat a recepciós tényeket, amelyek az első magyar munkásállam, a Magyar Tanácsköztársaság 133 napos időszakára esnek.

c) Az általunk közzétett anyag kapcsán figyelembe veendő, hogy az első rendszerezés kísérletéről van szó. Bármennyire paradoxnak tűnik, tény, hogy a magyar— orosz irodalmi kapcsolatok történetének viszonylag elégséges feltártsági szintje mellett éppen GORKIJ (mégpedig eszmei-esztétikai sikon legnagyobb hatású időszakára, az 1900—1919 évekből) „fortunájának” a vizsgálata az egyik máig is csaknem fehér folt. Néhány, másfél-két évtizede íródott összefoglaláson kívül nem rendelkezünk sem magyar fordításainak akárcsak valamennyire is teljes bibliográfiájával,

sem a vele kapcsolatos kapcsolat-, befogadás- és hatásproblémák legfőbb elvi vonatkozásainak monografikus feldolgozásával. Azzal, hogy dolgozatunk témája korábban egyáltalán nem volt még tanulmányozás tárgya, összefügg közleményünk egyidejűleg tényfeltáró és értékelő jellege.

1. Mivel az irodalom létezése és funkcionálása kizárólag a műveken keresztül valósul meg, témánk szempontjából az tűnik a legfontosabbnak, hogy a magyar munkásság, abban a mértékben, amint a kultúra, az olvasás hatókörébe került, a realista és szocialista ihletésű művek sorában megismerkedhetett GORKIJ műveivel is. [1] Ennek kizárólagos forrásául természetesen nem lehet csupán a kifejezetten munkás- és szocialista lapokat tekinteni. Az akkortájt megjelenő egyéb időszaki sajtó bizonyos részét (főleg a helyi lapokat és az ún. családi hetilapokat) olvasták munkáskörnyezetben is, tehát az e lapok által közölt GORKIJ-írások ilymódon eljutottak a munkásolvashoz is. (Ebből az következik, hogy műveinek ismertségi köre némileg — bár nem túl lényeges mértékben — szélesebb körű, mint alább következő fejtegetésünkben, ahol tematikai okokból kizárólag a szociáldemokrata, szakszervezeti stb. sajtóra koncentrálnak.)

Mindamellettt magyarra fordított műveinek a munkás- és szocialista sajtóban való közlése különleges jelentőséggel bír. Ez az a közeg, ahol e művek természetes rezonanciára lelnek, ahol pszichológiai hatásuk számára a legkedvezőbb talaj adódik. (Ezt gyakran külön is elősegítik a szerkesztőségeknek a művek előtt közölt megjegyzései, az íróról, életéről, műveinek sorsáról adott rövid glosszák stb.) Ezért tulajdonítunk különleges jelentőséget annak, hogy (még egészében publikálatlan bibliográfiánk tanúsága szerint) *Makszim Gorkij minden hatodik magyar fordítása éppen a munkás- és szocialista sajtóban jelent meg.* [2]

Ezen belül az a figyelemreméltó, hogy a munkásolvashoz ilyen közvetlen ismerettségére GORKIJjal saját sajtójukban már viszonylag röviddel azután sor kerül, amikor a magyar olvasó egyáltalán kézhez kapja az író műveit. A Mezőfi-csoport lapjának, a Szabad szó c. agrárszocialista újságnak az 1902. évi naptárában jelenik meg a *Перед лицом жизни*-vel GORKIJ. A közlések kronológiájának közelebbi vizsgálata során pedig az derül ki, — és ezt nem lehet függetleníteni az életmű tartalmi vonatkozásaitól — hogy az általunk most szemügyre vett fordítások több mint fele éppen az osztályösszezapások éles szakaszaiban találja meg az utat a magyar munkásolvashoz — az orosz forradalom által is ösztönzött 1905—1906-os belpolitikai harcok fellángolása idején és a forradalmi vihar három éve alatt, 1917—1919-ben.

A gorkiji életműnek a munkássajtóba való bekerülése mennyiségi mutatóiról beszélve, arra az eddigi kutatásaink során felfedezett csaknem 70 fordításra gondolunk, melyek több mint 30 művet tolmácsolnak a magyar olvasó számára. [3] Hogy sok-e vagy kevés ez a félszáz fordítás, azt két viszonyítás segít eldönteni. Az egyik a korszak teljes magyar GORKIJ-fordításaira vonatkozik. Mint erre már fentebb rámutattunk, ez sem kevés. A másik a környező országok munkássajtójában közölt GORKIJ-írások számával való összevetésből adódik. Ez azt mutatja, hogy a magyar szám csak három ország munkássajtójában közölt GORKIJ-fordítások számától marad el. Az első a lengyel: itt, a Lengyel Királyságban az orosz sajtó mint belföldi terjedt, ez abszolút előnyt adott a Gorkij-műveknek is hozzáférhetőség tekintetében. [4] A második a német: itt (Berlinben) működött a Ladizsnyikov-kiadó, az író „vezérképvelete”, ez — különösen 1905 után — elsőnek közölte oroszul a műveket, melyekből a német (többek között a munkás) sajtó sokszor már a szedés alatt is közölt részleteket. [5] A harmadik a bolgár: közismert G. BAKALOV aktív kapcsolata az íróval, aki számos művét kéziratban, illetve a korrektúrában megküldte a bolgár

szociáldemokrata lapoknak. [6] E három ország munkássajtója tehát közvetlenül hozzájutott a friss közlésekhez, amitől a magyar munkássajtó el volt zárva — többi között — éppen a három többiben meglévő előnyös mozzanatok hiánya miatt:

(Jegyezzük meg meg, hogy ezen felül féltucatnyi olyan mű jelent meg GORKIJ neve alatt, amit mások írtak, köztük az ismert orosz eszer író, Gigorij GERSUNYI, Makszim PESKOV, az író fia és mások. Különleges sorsa volt ezek közül GERSUNYI A szétrombolt gát című balladisztikus novellájának, mely bejárta az egész európai munkássajtót, magyarul pedig összesen 13 közlésben ismeretes.)

2. Vizsgáljuk meg, mi volt az, amit a folyamatosan „érkező” gorkiji művekből a magyar munkássajtó hasábjain való közlésre kiemelt.

A „kis műfajok” közül első sorban realista művei szerepelnek itt, olyanok mint a Болесь, Вывод, Герой, Двадцать шесть и одна, Озорник, Погром, Тюрьма, Ярмарка в Голтве. Ez a válogatás két okból is jellemző. Először azért, mert vagy élesen kritikai jellegű művekről van szó, vagy olyanokról, ahol egyszerű emberek alakját rajzolja az író, néhol pedig lázadó embereket mutat be (idézőjelben vagy anélkül). De az is jellemző, hogy ezek között nem találunk egyetlen ún. „bosszak”, csavargó-elbeszélést sem. (Ennek elvi jelentősége van a munkásmozgalom Gorkij-recepciójában, ehhez később, a kritikai visszhang értékelésekor visszatérünk.) Továbbá filozófikus, allegorikus jellegű műveit találjuk itt (Вода и её значение, И еще о черте, Перед лицом жизни, Товарищ, Часы, Человек), melyek áttételesebb, ám mégis közérthető módon hoztak olvasóközelbe fontos szociális és etikai igazságokat. Természetes szószékre letek a munkássajtóban az író publicisztikai művei is. Ilyenek az első orosz forradalom időszakában a Ко всем гражданам..., К рабочим всех стран, К пролетариям Италии, Обращение к Англии. Élénk visszhangot keltett az Interjúim sorozat legremekebb ramfletjeinek (Один из королей республики és a Русский царь) a közlése. Az európaival arányosan rezonanciát váltott ki 1918-ban először közölt felhívása, az Обращение к народу и трудовой интеллигенции. A győztes magyar proletariátushoz intézett üdvözlője, valamint a tanácskoimány által könyvalakban, illetve több nyelven is közzétett Обращение... jelentős politikai, agitációs szerepet töltött be. [7]

E körből azonban mégis heroikus-romantikus műveinek lefordítása tett legjelentősebb fajsúlyra szert a magyar munkássajtóban. Ezt a mennyiségi arányok is alátámasztják: az e lapokban közölt minden negyedik fordítás, az elbeszélések csaknem fele ehhez a műfaji csoporthoz tartozik. A legelterjedtebbek a következők voltak: a Danko-legenda (a Старуха Изергиль-ből különböző években csak ezt közölték a munkáslapok), a Сказки об Италии (9 mese a ciklusból), a Песня о Буревестнике (előbb a Весенние мелодии keretében, később önállóan is) és a Песня о Соколе. Egyáltalán nem véletlen, hogy ezek a művek ilyen jelentős helyet foglalnak el itt. Egyrészt — mint erre helyesen éreztek rá a szerkesztőségek — éppen belőlük meríthette a munkásolvasó azt a pozitív, emocionális töltetet, melynek ezreihez hasonló hozzájárulhatott a forradalom lélektani előkészítéséhez. Másrészt viszont (mint erre még annak idején V. VOROVSKIJ rámutatott) e művek elvont allegorikus jellegében az akkori orosz proletárharc még viszonylag éretlen viszonyai nyertek kifejezést. A munkásság osztályérettségének viszonyai a századelő Magyarországon sok tekintetben hasonlóak voltak, ezért érthető éppen ezeknek a műveknek a közlése iránti vonzódás.

Az író két regényének kiadásáról kell témánk összefüggésében szólni.

Az anyát első ízben 1908-ban fordították le magyarra és közölték a Magyar szóban. E tény eszmei és irodalomtörténeti jelentősége kétségtelen. Az azonban aligha tételezhető fel, hogy a haladó polgári lapban való folytatásos újságközlés

közel vihette a regényt a munkásság egy akármennyire is jelentős részéhez. Mint ahogy az a szépszámú előadás, mely – egykorú dokumentumok tanúsága szerint – a munkások között a regényről elhangzott, s melynek előadói támaszkodhattak WILDNER Ödön alapvető felismerést tartalmazó értékelésére („GORKIJ ezzel hatalmas követ rakott le az igazán korszerű és igazán szociális szépirodalom épülő új házához”), [8] ha nyújtott is támpontot a Gorkij műveiben való tájékozódáshoz, nem helyettesíthette a közvetlen olvasói átélést.

A széles tömegekhez a regényt 1912 tavaszának pesti forradalmi eseményei hozzák el. Nem lehet az időponttól független véletlennek tekinteni, hogy éppen röviddel május 23 után kezd a szociáldemokrata párt központi lapja, a Népszava folytatásokban közölni a regényt. (1908-ban már Pável beszédét közölte a lap.) A következő évre áthúzódo folytatás lezárása után ugyanebben a fordításban jelenik meg a regény első ízben könyv alakban magyarul.

A második olyan regénye, amely megjelenését a munkásmozgalomnak köszönheti, a ДЕТСТВО. Kiadásának előkészületei már korábban megkezdődtek, LENDVAI István kapott megbízást a fordításra, a nyomdai munkák azonban csupán augusztus 1. után fejeződtek be. [9]

GORKIJ drámaírói munkássága egészében szinte ismeretlen volt hazánkban a felszabadulás előtt. Nyomtatásban (tehát valamennyi színház számára hozzáférhető formában) csupán az Éjjeli menedékhely jelent meg, igaz, rögtön az első évben, 1903-ban, négy fordításban. A kolozsvári, pozsonyi és a győri színház néhány előadásban bemutatta 1906, illetve 1907 során a Nap fiait is. A Kispolgárok előkészületei is megkezdődtek, napjainkig fennmaradt fordítása — kéziratban — értő elemzésre vár.

E tények fényében annál jelentősebb az a tény, hogy az Ellenségek c. darabjának (mely a szocialista realizmus legelső regényének mintegy dramaturgiai párhuzama) legalább egy részlete a munkássajtóban megjelent 1907-ben.

Az elmondottakon kívül a magyar munkás és szocialista sajtó GORKIJ műveinek magyarországi elterjedéséhez való hozzájárulását tanúsítja az is, hogy az író számos művével a magyar olvasó 1919-ig csupán e sajtó hasábjain ismerkedhetett meg. Ezek tételes felsorolását második függelékünk tartalmazza, közülük a vasutas szakszervezet lapjából a Товариш!-t és a Népszava Olvasótárában közölt Человек-ét emeljük ki.

Végül a fordítások megjelenésének topográfiajáról szólva megemlítjük, hogy ezek több mint felét a központi lap, a Népszava közölte, a többi pedig tematikai gyűjteményekben, szakszervezeti újságokban és a különböző frakciós és szakadár csoportok orgánumaiban látott napvilágot. E kérdésen belül figyelemreméltó, hogy a helyi, vidéki munkássajtó is erejéhez mérten kiveszi a részét ebből a munkából: minden ötödik közlés ide kötődik.

3. GORKIJ rendkívüli jelentőséget tulajdonított alakjai színpadi megformálásának. Az a tény is, hogy a század elején egy időre félreteszi a prózát és darabokat kezd írni, annak a törekvésének a megnyilvánulása volt, hogy humanista eszméit magának az életnek a közvetlenül ható, képszerű alakjaiban fejezze ki.

Közismert az a valóságos diadalmenet, mely legismertebb és máig is leginkább ható darabjának, az Éjjeli menedékhelynek az útját jelzi az európai, jelesen a magyar színen. Adataink szerint csupán 1903—5-ben az ország több mint hatvan városában játszották, többhelyütt néhányszor fel is újítva. Mégpedig nem csupán magyarul: Nagyszébenben és Brassóban a helyi német, Újvidéken a szerb együttes is bemutatta, Iosif VULCAN Nagyváradon megjelenő folyóiratában, a Familiában egy részletet közölt a darabból.

Már az 1903 nyarán közölt pesti recenziókban is találunk egy-egy elejtett megjegyzést a Krecsányi-féle budai előadások közönségének zömmel plebejus jellegéről. A vidéki szinikritikák egyes passzusai kifejezetten arra utalnak, hogy a nézők között jelentős számú munkás volt. Nem elszigeteltek az olyan adatok sem, mint a kolozsvári és a kassai színház hirdetése, ahol a darab 1906-os felújítása során kifejezetten munkáselőadásokat is rendeztek. Ezekben a sorozatokon GORKIJ darabja HAUPTMANN Takácsok és HEYERMANS Remény c. darabjai mellett ment. [10]

És nagyjából ezekben az években kerül a darab a munkás-színjátszó körök műsorára is. A központi szociáldemokrata sajtó és a szakszervezeti lapok gyakran közölnek hirdetményeket a darab előadásáról a munkásotthonokban, vendéglőkben stb. Sok idevonatkozó adatot találunk a mozgalom vezetőinek és közkatonáinak visszaemlékezéseiben is. [10/a]

És ha a darab a hivatásos magyar színen iskolát teremtett, a fejlődés egy új szakaszát nyitotta meg azzal, hogy az élet kegyetlen igazsága realista ábrázolásának példájául szolgált, a munkás-színpad számára még fontosabb mondanivalója volt: elősegítette a társadalmi igazságtalanság tudatosulását, ébresztgette a cselekvő tiltakozás gondolatát és egyúttal hozzájárult a helyes műsorpolitika kialakításához is.

1919-ben, a vidéki és a másodrendű fővárosi színpadokon való hosszú bolyongás után a darabot az egyik legjobb pesti együttes, a Magyar Színház mutatja be.

4. A fiatal magyar proletárfilm is ekkor teszi az első lépéseket az új tartalom megtalálása felé és arra törekszik, mint a proletárdiktatúra kikiáltása utáni első napok egyik programszerű kijelentésében olvassuk, hogy a milliók számára olyan filmeket nyújtson, „amelyek szórakozva fogják terjeszteni az eszmét, a tudást, az új idők erkölcsét”. [11] Ebben az összefüggésben — DEÉSY Alfréd 1917-es, a z Éjjeli menedék hely egyes motívumai alapján készített RADMIROV Katalin c. filmje után — ismét GORKIJ művei után nyúlunk. [12]

A budapesti filmgyár ekkor összeállított távlati tervében a világirodalom nagy realista és szocialista műveinek megfilmesítési programjában szerepelt Az anya is. A Pénz c. film viszont, PALLÓS Sándor fiatal rendező a Cselkas alapján forgatott munkája a tavaszi hónapok során el is készült. Maga a filmszalag nem maradt fenn (ismeretes, milyen leszámolás várt mindenre és mindenkire, ami és aki a 133 nappal kapcsolatban volt: a terror áldozatává vált a rendező is), ellentmondások a források arra nézve, be érkeztek-e még mutatni július utolsó heteiben. A filmről érdemi ismereteink alig vannak, néhány felületes mozzanatot csupán az újságközlemények és a kortársak emlékei összevetéséből lehet kiszűrni.

Az a tény viszont, hogy a fiatal magyar szocialista filmgyártás GORKIJ-művet filmesített meg, rendkívüli jelentőségű. A világ filmográfiájának összevető vizsgálata alapján állíthatjuk, hogy — az 1917-es Deésy-filmmel együtt — ezek voltak (beleértve az összevetésbe még a forradalom előtti orosz GORKIJ-filmkísérleteket is) az első tulajdonképpen olyan *játékfilmek*, melyek a nagy proletáriró művei alapján készültek.

5. GORKIJ műveinek a magyar munkásmozgalomban vázolt „fortunáját” összegezve, tartózkodni kívánunk mindenféle túlságosan kategorikus ítélettől és látványos általánosítástól. SZABOLCSI Miklóssal együtt valljuk, hogy egy irodalmi műnek a munkásmozgalomra kifejtett hatását nem lehet közvetlenül és — még kevésbé — egzakt módon lemérni [13]. Viszonylag ritkák azok az esetek, amikor egy-egy mű agitatív, kimutathatóan közvetlen cselekvésre ösztönző szerephez jut. (Néhány, főleg 1918—19-ben megjelent GORKIJ-írás esetében talán lehet ilyesmiről is beszélni.) Általában, az esetek többségében azonban a művészi alkotás, így a munkássajtóban közölt, illetve a munkásmozgalom résztvevői által egyebütt megismert

GORKIJ-művek hatása közvetettebb és áttételesebb volt. Elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a személyiség formálásához járult hozzá, az ember tapasztalatát, jellemét és érzelmi kultúráját gazdagította-gyapította, vagy LUKÁCS György szavaival, „belsővé vált”. Csak egy hosszabb időszak távlatában (egyrészt) és a hatást gyakorló irodalmi szövegek egész sora összességében (másrészt) lehet beszélni a szocialista irodalomnak is, jelen esetben Gorkij műveinek a magyar munkásmozgalomban kifejtett emberalakító szerepéről. Az a plusz viszont, amelyet azzal nyújtott hogy a cselekvő kételyt ébresztgette és közvetlen valóságában mutatta be a magatartásformákat, az eszményeket, a követendő példaképeket, — semmi egyéb nem lett volna pótolható. Ez az a pont, ahol nem pusztán ideológiai, hanem emberpszichológiai szükségleteket is kielégített a munkásmozgalomban, a forradalmak előkészítésében.

A művek konkrét visszhangját — a szakmai-irodalmi reflexióktól a tömegek spontán megnyilvánulásáig terjedő sokszínű palettán — tanulmányunk második, befejező részében fogjuk tárgyalni.

1. sz. függelék

*Repertórium**

A m	A munkás (Túrkeve)
A pr	Armada proletaru
B	Bányamunkás
C	cikk
C n	Červone noviny
D	Debrecen
E	elbeszélés
E kf	Előre képes folyóirat (New York)
E l	Előre
E (Ny)	Előre (New York)
É s sz	Éttermi segédek szaklapja
F m	Földművelő (Gyoma)
F m N	Földművelő Naptára
Forr	Forradalom (Omszk)
F n he	A forradalom névtelen hőseinek emlékére
H sz	Huszdik Század
IE	Igaz Eszme (Békéscsaba)
Im	Az ifjúmunkás
IP	Ifjú Proletár
J	Jövendő
Ka	Kereskedelmi alkalmazott
Kp M	Kispesti Munkás
Kv FU	Kolozsvári Friss Újság
L	levél
M Ksz	Magyar Könyvszemle
MV	Magyar Vasutas
Na	Népakarat (Győr)
Na (NY)	Népakarat (New York)
Nét	A nő és a társadalom
Nm	A nőmunkás
Nsz	Népszava
Nsz N	Népszava Naptára
Nsz Ot	Népszava Olvasótára
P	pamflet

* A Kozocsa-Radó bibliográfiában az 5—7, 12, 16—19, 21, 24, 27., 28., 36., 48. 58/a, 59/a és 66. tételek találhatóak meg.

PH	Pesti Hírlap
Pt K	Párttörténeti közlemények
R	regény
Rr	regényrészlet
S Szl	Sütők Szaklapja
Sch Fbl	Schneider Fachblatt
R soc	Revolutia sociala
Sz	Szamos
Szdr	színdarabrészlet
SzH	Szegedi Híradó
Sz Sz	Szabad Szó (Szentés)
Sz Sz N	Szabad Szó Naptára
T	Testvériség (Szombathely)
T (NY)	Testvériség (New York)
Ti	távírat
Tv	Tolnai világlapja
Ü	Üveges
V	Világ
Vh p	Vásárhelyi proletár (Hódmezővásárhely)
V k	Vörös katona
VU	Vörös Újság

	1902
Az élet ítélőszéke előtt Перед лицом жизни SzSz N E	1
	1903
Huszonhat és – egy Двадцать шесть и одна S szl márc. 1 E	2
	1904
Rombolás Погром Sz Sz szept. 22. E	3
	1905
A hős Герой K a jan. 1. E	4
Beszélgetés az étellel Перед лицом жизни Nsz ápr. 1. E	5
Migunov, a hős Герой Kv F U ápr. 5. E	6
Gorkij pöge Ко всем русским гражданам и общественному мнению европейских государств Nsz ápr. 7. C	7
Gorkij köszönete az olasz proletáriátusnak К пролетариям Италии Nsz ápr. 8. C	8

Órák Часы Nsz május 11. E	9
A víz és annak jelentősége a természetben és az emberi életben «Вода и её значение в природе и жизни человека» Nsz május 16. E	10
A lángoló szív Старуха Изергиль Sz Sz máj. 22. E	11
A munkássághoz К рабочим всех стран Nsz jan. 11. C	1906 12
Az ördög И еще о черте Nsz jan. 11. E	13
Ne adjatok pénzt az orosz kormánynak! Не давайте денег русскому правительству! Nsz ápr. 8. E	14
Beszélgetés az étellel Перед лицом жизни M V jún. 22. E	15
A semmirevaló Озорник T szept. 1—22. E	16
A milliárdos Один из королей республики T okt. 6. P	17
A Dankó szíve Старуха Изергиль T okt. 20. E	18
Az Élet arculata előtt Перед лицом жизни T nov. 10. E	19
Eltárs! Товарищ! Nsz dec. 28. M	20
Látogatás az orosz cárnál Русский царь Fnhe P	21

	1907
„Eltárs”! Товарищ! M V jan. 18. M	22
„Eltárs” Товарищ! Nv. MU márc. 3,10 M	23
Az ellenségek Враги F: S. J. Nsz máj. 10. Szdr	24
Dal a sólyomról Песня о Соколе Fm máj. 24, 31. E	25
Gorkij felhívása az angol nemzethez Обращение к Англии Nsz jún. 30. C	26
Az élet előtt Перед лицом жизни Nsz Ot okt. 20. E	27
A viharhadár Песня о Буревестнике Nsz Ot nov. 24. E	28
Az ember Человек Nsz Ot dec. 22. E	29
	1908
Az anya F: Dr. Kelen Ferencné Мать Nsz máj. 17. Rr	30
Stunden Часы Sch Fbl jun. 10. E	31
Vor dem Ungesicht des Lebens Перед лицом жизни Sch Fbl jul. 10. E	32
	1911
Sztrájk Сказки об Италии Nsz júl. 12. E	33
A páрмаi gyerekek Сказки об Италии Nsz aug. 3. E	34

Bolesz	35
Болесь	
Nsz aug. 24.	
E	1912
Az anya	36
Мать	
Nsz júl. 26.—1913. febr. 13.	
R	
Lelki harcok	37
Сказки об Италии	
Nsz júl. 30., aug. 1.	
E	
A valóság meséi	38
Сказки об Италии	
Nsz okt. 19.	
E	
A hős	39
Герой	
Nsz nov. 30.	
E	1913
A lángoló szív	40
Старуха Изергиль	
Nsz aug. 2.	
E	1914
Senzanami	41
Сказки об Италии	
Nsz jan. 8.	
E	
Pepe	42
Сказки об Италии	
Nsz jan. 17.	
E	
Az ég ajándéka	43
Сказки об Италии	
Nsz jún. 11.	
E	
Az orosz írók az angol írókhoz	1915
Ответ русских писателей английским писателям	44
Nsz ápr. 27.	
L	1917
Az óra	45
Часы	
Nsz jan. 24.	
E	
Gorkij Burzev ellen	46
Бурцеву (Письмо в редакцию)	
Nsz aug. 19.	
L	1918
Maxim Gorkij a művelt világhoz	47
Обращение к народу и трудовой интеллигенции	
Nsz dec. 28.	
C	

Az anya	48
Сказки об Италии	
Nsz N	
E	
Üdvözlő távirat a Magyar Tanácsköztársaságnak	1919 49
Письмо Венгерской Советской Республике	
J márc. 30.	
Ti	
Maxim Gorkij üdvözlete	
Письме Венгерской Советской Республике	50
Nsz márc. 30.	
Ti	
Gorkij üdvözlő a tanácskormányt	
Письмо Венгерской Советской Республике	51
T márc. 30.	
Ti	
Gorkij a Magyar Tanácsköztársasághoz	
Письмо Венгерской Советской Республике	52
V márc. 30.	
Ti	
Maxim Gorkij üdvözlete	
Письмо Венгерской Советской Республике	53
V U márc. 30.	
Ti	
Maxim Gorkij pozdravil proletariát Uhorska	
Письмо Венгерской Советской Республике	54
C n ápr. 1.	
Ti	
Gorkij üdvözlő távirata	
Письмо Венгерской Советской Республике	55
Vh p ápr. 1.	
Ti	
Gorkij üdvözlete	
Письмо Венгерской Советской Республике	56
V K ápr. 1.	
Ti	
Woodrow Wilson vagy Lenin	57
Обращение к народу и трудовой интеллигенции	
Bp. Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása	
C	
Kultúréhség	
Несвоевременные мысли	58
I P ápr. 13.	
C	
Valamelyik nyári este	58/a
Песня о слепых	
TV ápr. 19.	
E	
Chemare	
Обращение к народу и трудовой интеллигенции	59
R soc máj. 1.	
C	

Délvidéki város Сказки об Италии TV máj. 3. E	59/a
A börtönben Тюрьма E máj. 17. E	60
Provoláni ke kulturim lidem a socialistum vseh zemi Обращение к народу и трудовой интеллигенции P pr. máj. 18. C	61
Woodrow Wilson oder Lenin. Aufruf Maxim Gorkis Обращение к народу и трудовой интеллигенции Verlag des Volkskommissariats für . . .	62
A szemfényvesztő Детство Kp M jún. 18. Rr	63
Megrázó eset Детство Kp M júl. 6. Rr	64
Az orosz-népéletből Вывод E júl. 12. E	65
A sárga ördög városa Город Жёлтого Дьявола B. Légrády, 56—64. p. (Üi.: L. Andrejev: A gondolat)	66
Egy élet regénye Детство Bp. „Kultúra”, 338 p. R	67
<i>A külföldi magyar szocialista sajtóban megjelent Gorkij-írások</i>	
	1907
Az Orlov-házaspár Супруги Орловы Na (NY) aug. 2—okt. 8. R	1
Az ördög mint sebész Еще о черте Na (NY) nov. 19. E	2
	1908
Az anyu Мать F: Bárd Imre E (NY) szept. 12—? R	3
	1911
Tselkas Челкаш T (NY) márc. 28—máj. 6. E	4

Az ördög vándorlása. Első vándorlás О черте T (NY) máj. 9—? E	5
Sztrájk Сказки об Италии T (NY) aug. 3. E	6
Páрмаi gyerekek Сказки об Италии T (NY) aug. 31. E	7
A pajtások Товарищи [F: Isaák Márta] T (NY) jul. 11, 18. E	1912 8
Lelki harcok Сказки об Италии T (NY) aug. 22. E	9
A lángoló szív Старуха Изергиль E (NY) aug. 13. E	1913 10
Szabadság, szépség és a cinikusok О цинизме E (NY) jan. 15. C	1914 11
Senzanami Сказки об Италии E (NY) jan. 31. E	12
Perre Сказки об Италии E (NY) febr. 3. E	13
Az anyu Мать F. Bárd Imre E (NY) márc. 28—jun. 20. R	14
Az ég ajándéka Сказки об Италии E (NY) jul. 4. E	15
Az ég ajándéka Сказки об Италии E (NY) jan. 1.	1916 16
Az ember Человек E Kf aug. 16. E	17

Beszélgetés az orosz cárral Русский царь E (NY) jan. 18., 19. P	1917 18
Ének a sólyomról Песня о Соколе Forr. ápr. 14. E	1918 19
Az ember Человек E Kf aug. 11. E	20
A viharhadár Песня о буревестнике E Kf aug. 11. E	21

Gorkijnak tulajdonított művek

Gátszakadás Nsz N E	1903 1
Gátszakadás M V szept. 29. E	1905 2
Gáttörés Március (Orosz szám) E	3
Gáttörés Éssz márc. 5. E	1907 4
Lord Kitchener Nsz nov. 7. C	1917 5
A villanylámpa I P jan. 27. E	1919 6

A külföldi magyar szocialista sajtóban

Gátszakadás T (NY) jan. 18. E	1912 7
Bolsevik mese E (NY) márc. 30. E	8

2. sz. függelék

Közléstörténeti és textológiai kommentárok a repertóriumhoz

Gorkij-művek

Ad 1. A filozófikus novella magyar nyelven a munkássajtó 5 közlése nyomán válik ismertté, innen veszik át később debreceni, szegedi és erdélyi polgári lapok is. [14]

Ad 2. Az egyik legnépszerűbb (12 magyar közlésben ismert) Gorkij-novellának a munkássajtóban lett egyetlen tolmácsolása.

Ad 3. A novella első magyar fordítása.

Ad 9. (45), valamint 7, 8, 10, 14, 20, 22, 24, 26, 29, 47 (57). Ezeket a műveket csak a munkássajtó közölte magyarul.

Ad 11. Ez a központi eszmei-művészi jelentőségű elbeszélés (Izergil anyó) volt magyarul a legismertebb Gorkij-novella: a két évtized alatt negyedszáz közlését sikerült felkutatnunk. Szembetűnő, hogy ezek között — a negatív példával „operáló” Larra-betűnovellával szemben — a közvetlen pozitív mondanivalójú Danko-legenda van túlsúlyban (16 közlés). A munkássajtó is mindhárom ízben ezt a legendát közli.

Ad 24. Kizárólag a munkássajtóból ismeri a magyar olvasó. A dráma utolsó felvonásának végét tartalmazza az „Ügyész: Mit akar? Jakimov: Én öltem meg az igazgatót (...) Levsin: Nem az a gyilkos, aki lesújtott, hanem az, aki okot adott a gyűlölségre. Teljesen igaza van, kedvesem” közötti részletet. Szerepel a Kozocsa-Radó bibliográfiában, de csupán a kritikai adatok között, ahol nincs utalás arra nézve, hogy a közlés fordításrészlet is tartalmaz.

Ad 30. A részlet (mely a regénynek a Magyar Szóban történt első közlése idején jelenik meg, de attól szövegében teljesen független), Pével bírósági beszédét adja közre. („De most felállt Pével és csönd lesz körülötte (...) és akik ennyire megfosztanak emberi méltóságának tudatától”).

31, 32. A Szabók Szaklapja német mellékletében közölt írások.

Ad 33. (valamint 34, 37, 38, 41, 42, 43, 58/a, 59/a). A nagy jelentőségű ciklus magyar tolmácsolására és megismertetésére elsőként a munkássajtó vállalkozott. Innen sugárzanak szét az egyes novellák a haladó polgári lapokba is. Pl. a szegedi Délmagyarország valamennyit néhány nap múlva a Népszava nyomán közli. [15]

Ad 47. (valamint 57). A felhívást a Tanácsköztársaság kormánya több nyelven is közli az intervenció-s csapatok közötti terjesztés céljából.

Ad 48. Kozocsa-Radó bibliográfiája tévesen a regény egy részleteként közli.

Ad 63 (valamint 64). A közölt részletek a VIII., ill. IX. fejezetek erősen rövidített szövegét tartalmazzák. A szövegvizsgálat bizonyítja, hogy a két közlés nem az ekkor már elkészült Lendvai-féle fordítás (67. tétel) alapján történt.

Ad 67. A regény már a Tanácsköztársaság leverése után jelent meg.

Már tanulmányunk nyomdába kerülése után sikerült felkutatnunk a törzsanyagunk e „kis függelékbe” foglalt adatokat. Ezek a szorosan vett témánkhoz, úgy tűnhet, nem kapcsolódnak, hiszen az országtól távol élő magyarság kultúrkörébe tartoznak bele. Hasznos mégis együtt látni az előző 67 tétellel, mivel (mint pl. az amerikai közlések nagy többsége) jórészt a Népszava nyomán láttak napvilágot, tehát az „óhazai” munkáskultúra szétsugárzását tükrözik.

Külön megemlíthető Bárd Imre „Az anya” — fordítása, mely — mint látjuk — négy évvel korábban kerül az amerikai magyar munkások kezébe, mint itthon.

Egészen különleges helyet foglal el a magyar szocialista Gorkij-közlések között az omszki „Forradalom” 1918. áprilisi „Ének a sólyomról” fordítása. Feltételezésünk szerint Ligeti Károly fordítása. [15/a]

Ezúton mondok köszönetet Kovács Józsefnek az amerikai és Milei Györgynek az omszki anyag felkutatásában nyújtott segítségükért.

Gorkijnak tulajdonított művek

Ad 1.—4. (valamint 7) Gersunyi novellája, melyet Sztétrombolt sziklák címen két ízben a szerzője neve alatt is közölt a munkássajtó. [16] Gorkij-írásként kizárólag 1902—1907 között közlik. Mindkét címvariáns a német megfelelők fordítása.

Ad 5. A Népszava a szerzősége való utalás teljes egyértelműségével közölte ezt a Gorkijtől stílusában is idegen írást. Feltehetőleg a Leipziger Volkszeitung öt hónappal korábbi számából vette át, ahova viszont a Gorkij által szerkesztett Letopisz c. folyóirat júniusi számából került. A *Летопись жизни и творчества А. М. Горького* nem jelöl ebben az időben ilyen című írását a Letopisz-ben közölt művei között. Lord Kitchener nevével egyáltalán nem találkozunk Gorkij szépirodalmi vagy publicisztikai írásaiban.

Az írás németül még egyszer felbukkan 1917-ben a *Das neue Deutschland*-ban. Ad 6,8. Az új forradalmi élet egy jellemző mozzanatát felvillantó elbeszélés némileg rövidített fordításban két fordításban is megjelent magyarul. [17] Az elbeszélést Baluhatij tanúsága szerint Gorkij fia, Makszim Peskov írta. [18] (Megjegyezhetjük, hogy az 1910-t megelőző években néhány hasonló publikálási „lapsus” Tolsztoj kapcsán is előfordult.) Később csupán németül még kétszer (1921, 1924) tűnik fel az írás. A német Gorkij-recepciót a teljesség jogos igényével összegző akadémiai bibliográfia még 1968-ban sem kérdőjelezi meg Gorkij szerzőségét, jóllehet Baluhatij már 1936-ban az író szavaira támaszkodik. [19]

JEGYZETEK

[1] Az eddig (a Kozocsa-Radó bibliográfia adatai alapján) ismerteken túlmenően az orosz irodalom legjavát széles körben bemutatta olvasóinak a munkás és szocialista sajtó. Csak a legjelentősebb közlések közül utalunk néhányra: *Andrejev* (A forradalom dala, MV 1905. okt. 20.; A hét akasztott ember, Nsz 1911. febr. 24—márc. 28.; A kormányzó halála, Nsz 1912. jún. 27.) *Csehov* (Egy szélhámos naplójából, IE 1904. ápr. 20.; Az olvasás, Nsz 1905. ápr. 8.; Az információ, Nsz 1906. dec. 22.; A milliomos, Nsz 1908. ápr. 8.; Aludni, MV 1908. júl. 1.; Aludni Nét 1908. aug. 1.; Csehov-aforizma, Nm 1908. aug. 15.; Az utolsó szerzetes, Nsz 1910. szept. 25.; Inkognitóban, Nsz 1911. márc. 22.; Ványka Im 1913. jún. 1.) *Dorosevics* (Szent Judás, Nsz 1912. júl. 10.; A jó nemes császár, Nsz 1912. okt. 8.), *Garsin* (Vészjelző, MV 1905. márc. 17., 24.; Akit a harctéren felejtettek, Nsz 1914. júl. 17.), *Gogol* (Egy örült emlékiratai, T 1914. júl. 12.), *Korolenko* (A vén harangozó húsvéti ünnepe, SzSz 1907. máj. 16.; A vak, Nsz 1912. aug. 14.), *Kuprin* (A százéves aloé, Nsz 1914. júl. 22.), *Polonszkij J. P.* (A modell, SzSz 1904. júl. 14.), *Szaltikov-Scsedrin* (Hogyan táplált egy paraszt két tábornokot, SzSz 1904. ápr. 21.), *L. Tolsztoj* (A hazafiságról, Fm N 1903. 40—51. p.; Ezek és azok. Márciusi gondolatok, SzSz 1904. márc. 10.; Hol a megoldás? SzSz 1904. márc. 24.; Miért? SzSz 1904. ápr. 7.; Miért? IE 1904. ápr. 20.; Kiáltvány az emberiséghez, Fm 1904. ápr. 29.—aug. 19.; Munka, halál és betegség, SzSz 1904. máj. 5.; Sorozás, MV 1904. jún. 15.; Asszarhadon király, IE 1904. okt. 15.; Az élet, Fm 1907. április 26.; Miért? Na 1909. szept. 12.; Miért? Ü 1909. nov. 1.; Mi a pénz? A m (Tk) 1910. X. sz.; A két emelet, Nsz 1911. aug. 29.; Gyermekbölcseesség, Nsz 1912. febr. 12.; Három kérdés, Nsz 1913. aug. 23.; Munka, halál és betegség, Nsz 1913. szept. 16.; Egy parasztfü életéből, Nsz 1913. okt. 30.; Így kell ennek lennie? Bm 1914. febr. 12. Egy parasztfü életéből, Im 1914. márc. 1. Proszkuhin halála, Nsz 1914. júl. 2.; Alexej, a „fazék”, Nm 1917. okt. 1, 15.; A munkáról, Nm 1917. dec. 15.).

[2] Gorkij Magyarországon. (Adalékok az 1899—1919. évek recepciójához és kontaktusaihoz.) Bölcsészdoktori értekezés. 1972. ELTE BTK.

[3] Itt nem vesszük figyelembe a Gorkij névvel közölt, de kimutathatóan mások által írt művek közlését.

[4] Зинаида Рытер: Творчество М. Горького в польской литературной критике 1898—1917 гг. — Вестник Московского Университета, Серия X. Филология (2) 1968.

[5] I. Idzikowski—G. Schwarz: Entwicklung und Wandel des Gorki-Bildes in Deutschland (1898—1965) — Maxim Gorki in Deutschland. Bibliografie 1893 bis 1965. Akademie Verlag Berlin 1968.

[6] И. Цветков: Максим Горки и българската литература. БАН 1964.

[7] Részletesen elemzi József Farkas A Nagy Október forradalmasító hatása a magyar irodalomban (1917—1919) c. tanulmányában. — Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. 1967. Akadémiai — Kossuth.

[8] HSz 1907. 1056. p.

[9] Siklós András: Az 1918—19. évi könyvkiadás történetéhez. MKSz 1964. 2. szám.

[10] Kultúra és üzlet E (Kolozsvár) 1906. dec. 5.

[10/a] A scrt a nyomdászok színjátszócsoportja nyitotta meg 1903 októberében.—Tiszay Andor közlése.

[11] A mozi a nép szolgálatában — Az Est, 1919. márc. 27.

[12] Ezt megelőzően is több orosz irodalmi műből készült magyar film. Így elsőnek 1916-ban Korda Sándor vállalkozott Dosztojevszkij hőseinek a mozivásznon való megelevenítésére (Fehér éjszakák), majd ugyanebben az évben készült el Deésy Alfréd Raszkolnyikovja és Nádas Sándor három, Csehov-novellából írott filmje. Az első Gorkij-film évéből (1917) Garas Márton Anna Karenináját említiük. — Nemeskürthy István: A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története (1907—1930). Magvető 1961.

[13] Szabolcsi Miklós: Irodalomtörténet és munkásmozgalomtörténet. — Ptk 1972. 2. sz. 137—8.

[14] 1907. nov. 8.; SzH 1909. dec. 12.; Sz 1910. febr. 24.

[15] Fenyvesi István: Orosz és szovjet kultúra a szegedi lapokban, 1890—1944. Repertórium. Szeged, 1967.

[15/a] Nem véletlen, hogy éppen az Októberben költővé érett Ligeti Károly lapja közöl a legtöbb verset magyar költőktől az összes oroszországi internacionalista lapok között. Mint Pagonyi Antal Végrendelet c. életrajzi regényében írja (Kossuth, 1966., 144. p.), a magyar verseket egy Lusztig nevű színész írta le emlékezőből. (Innen az érthető pontatlanságok a szövegekben). A Gorkij-mű valószínűleg az eredeti némely rövidítése révén s a körülmények által diktáltan hevenyészve került lefordításra. Agitatív szerepe a szibériai forradalmi viszonyok közepette kétségtelen.

[16] Nsz 1914. nov. 20.; Nsz N 1915.

[17] Az I P előtt egy hónappal a PH közli Az orosz forradalom címen, 1918. dec. 29.

[18] С. Балухатый: Литературная работа М. Горького М.-Л. 1936. с. 245.

[19] Maxim Gorki in Deutschland. Bibliographie 1899 bis 1965. Akademie Verlag Berlin 1968.

DIE UNGARISCHE ARBEITER-BEWEGUNG UND M. GORKIJ

(1902—1919)

I. DER WEG DER WERKE

Von István Fenyvesi

Der ungarische Arbeiter-Leser bekam erstmaeig im Kalender der agrarsozialistischen Zeitung „Szabad Szó“ vom Jahre 1902 ein Gorkij-Werk direkt in die Hand. Die Hälfte der in der Epoche erschienenen über ein halbes Hundert Übersetzungen wurde während der Phasen der schafren Klassenzusammenstöße (1905—1906, 1917—1919) publiziert.

Von seinen Novellen gelangen hauptsächlich realistische und allegorische Werke zur Veröffentlichung. Diese Dichtungsart besteht fast zur Hälfte aus heroisch-romantischen Novellen. Keine einzige Bosnák-Novelle finden wir hier. Er erscheinen auch zahlreiche puplizistische Werke Gorkij's in diesen Zeitungen.

Seine schon 1908 übersetzte „Die Mutter“ erreicht die Arbeitermassen im Anschluss an die Revolutionsereignisse des Frühjahrs 1912. Zur Zeit der Räte-Republik wird sein Roman „Meine Kindheit“ übersetzt.

Ausschnittsweise veröffentlicht 1907 die Zeitung Népszava Teile seiner „Die Gegner“. Das „Nachtasyl“ ist auch im Kreise des Arbeiterpublikums populär, es ist ein ständiges Stück auf dem Program der Arbeiter-Laienschauspielerzirkel.

Der 1917 in Anlehnung an das „Nachtasyl“ zusammen mit Katrine Radmirov (die später ein Opfer des Terrors der Konterrevolution wurde) von Sándor Pallós (aufgrund der Motive des Cselkas ?) gedrehte Film „Das Geld“ ist eigentlich der erste der aufgrund von Gorkij-Werken verfertigten Spielfilme.

Die Verbreitung der (erke Gorkij's in der ungarischen Arbeiterbewegung hat die Entwicklung des Klassenbewusstseins der Arbeitermassen sowie die Herausbildung der Arbeiter- und Sozialistischen Kultur gefördert. Mit dem Wachrufen des aktiven Zweifels und der unmittelbaren Vorführung der zu bezeugenden Verhaltensformen haben sie die ideologischen und psychologischen Bedürfnisse der Arbeiterbewegung befriedigt.

ВЕНГЕРСКОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ И М. ГОРЬКИЙ (1902—1919)

I. ПУТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Иштван Феньвеш

Венгерский рабочий читатель получил впервые непосредственно в свои руки произведение Горького в календаре аграрно-социалистической газеты «Сабад Со» за 1902 год. Половина свыше 60 переводов за исследуемый период появляется в острые моменты классовых схваток (1905—1906, 1917—1919).

Из новелл писателя публикуются главным образом его реалистические и аллегорические произведения. Почти половину произведений этого жанра в переводах составляют рассказы героико-романтического характера. Совсем не публикуются рассказы о босяках. Газеты печатают и ряд публицистических произведений Горького.

Роман «Мать», переведенный уже в 1908 году, находит путь к рабочим массам вслед за революционными событиями весны 1912 года. На время Венгерской Советской Республики приходится перевод романа «Детство».

Отрывок пьесы «Враги» печатается в газете «Нэпсава» в 1907 году. Пьеса «На дне» популярна и среди рабочих, она — в постоянном репертуаре кружков рабочей самодеятельности.

Вместе с кинофильмом «Каталин Радмиров» (по пьесе «На дне», 1917), кинофильм «Деньги», поставленный в 1919 году по мотивам «Челкаша» Шандором Паллошем (ставшим позже жертвой белогвардейского террора), — первые художественные фильмы, созданные на основе горьковских произведений.

Распространение произведений Горького в венгерском рабочем движении содействовало формированию классового самосознания рабочих масс, а также рабочей и социалистической культуры. Пробуждая активный скепсис и непосредственно показывая формы поведения как образец для подражания, они удовлетворяли идеологические и психологические потребности рабочего движения.